

På Tobakken i Esbjerg i et kvart århundrede

Af John T. Lauridsen

Sonja Lauridsen, født 1930, arbejdede et kvart århundrede, fra 1952 til 1977 på Tobaksfabrikken i Esbjerg. I det følgende gengives hendes historie om arbejdslivet der, den er skrevet sammen på grundlag af en række af interviews foretaget midt i 1980'erne.

»Arbejdet for cigarmagerne varierede i princippet meget lidt fra person til person. Bortset fra private forhold, kan det siges at en beretning fra en enkelt cigarmager vil være enslydende med en beretning fra en hvilken som helst af de andre«¹.

Sonja Lauridsen havde prøvet forskellige ufaglærte jobs, bl.a. i et ismejeri i Nørregade i Esbjerg, som stuepige i Gentofte og tilbage i Esbjerg som ekspeditrice i Dansk-Svensk Stål i Kongensgade, da hun i 1951 søgte og fik arbejde på FDB's Tobaksfabrik i Teglværksgade. Ved en henvendelse til tobaksmester William Backs. Derimod var det hendes far, Alfred der blev kaldt Gendarmen, som tog sig af at anmode Backs om udsættelse, da hun blev syg, netop som hun skulle til at begynde fabrikslivet. Det blev derfor marts 1952 før hun gik ind ad porten i Fynsgade og et langt liv med tobakken tog sin begyndelse.

Tobaksfabrikken var på det tidspunkt i en rivende udvikling. Produktionen steg støt efter krigsårenes rationering, og de bygningsmæssige rammer var optimale. Det store hvide fabrikskompleks var endnu ikke 10 år gammelt og kunne rumme omkring 500 arbejdere. Det var en af byens største arbejdspladser. Den var i

drift døgnet rundt seks dage i uge. Kun på søn- og helligdage var der ikke lys i komplekset, og den svære jernport var smækket i.²

Sonja startede som maskinstripper i treholds skift. De otte timer ad gangen ved en støjende maskine brød hun sig ikke om. Det morsomste ved det arbejde var at kunne skrive stripper, når der skulle udfyldes papirer med stillingsangivelse til de kommunale myndigheder, banken og andre. Det var noget, der kunne få folk til at spærre øjnene op og kigge en ekstra gang. Kunne det virkelig passe, at hun var sådan en? Når det var strengt nødvendigt, fortalte hun den rette sammenhæng, ellers måtte folk godt løbe med den vind. Dog var det en dyrekøbt fornøjelse.

Som stripper var hun begyndt i bunden i fabrikkens hierarki. Selv om hun var både ufaglært og uerfaren, undgik hun at begynde som gulvpige, som det ofte hændte for de yngste nyansatte. Gulvpigerne skulle tage sig af alt forefaldende ufaglært arbejde efter mesters ordre. Der var ikke tale om megen oplæring. Det var i hendes egen interesse, at blive effektiv ved maskinen hurtigst muligt, for det påvirkede direkte indholdet i lønningsposen.

Efter nogle år blev Sonja og en anden forfremmede til vejere i strippe- og fugtafdelingen. De vejede tobak af til de enkelte maskiner og fordelte tobakken på afdelingerne. Det indebar en del papirarbejde, men det var langt mere afvekslende og betød langt større akti-

onsradius på fabrikken, både i kælderens og ovenpå. Hun lærte mange flere at kende, end da hun stod bundet ved en maskine. Det passede hende godt, hun trivedes, og arbejdet havde hun tjek på. Derfor overtog hun på et tidspunkt hele vejearbejdet og beholdt det i mange år. Hun var effektiv til afvejningen og i stand til at holde styr på både regnskab og de forskellige typer tobak. Det var et betroet arbejde, en nøglestilling, hvor hun fik indblik i alle kollegernes effektivitet og dygtighed. Hun kunne gennem vejningen se, hvem der fik meget fra hånden og hvem, der havde stort spild.³ En senere tid ville have kaldt vejerne for mesterassistenter p.g.a. de opgaver, de varetog for mesteren. I dag dokumenterer fabrikkens lønningsprotokol de store lønningsforskelle i aflønningen der var mellem mænd og kvinder på fabrikken og mellem tobaksarbejdernes indbyrdes.⁴

Overførslen til et mere varierende arbejde, var den eneste mulighed for avancement for tobaksarbejdernes på fabrikken. Mesterstillingerne gik alle til faglærte mænd, uddannet som cigarmagere. Andre lederstillinger var der ikke. HK-erne på kontoret var en anden verden, som fabrikkens kvinder kun var i begrænset kontakt med. Der var forskel på de kvindelige ansatte med og uden kittel. HK-erne havde ingen kittel. Kitlen signalerede derimod ikke nogen hierarkisk forskel mellem de mandlige ansatte. Mestrene gik med samme kitler som de andre mænd. Mænd og kvinder havde kitler i hver sin farve. Kvinderne vidste, hvor deres plads var, og at der ville de blive. Deres løn var stadig i de fleste tilfælde betragtet som et tilskud til ægtemandens løn. Alligevel var der muligheder for at gøre sig gældende: Enten ved at vise sig som en dygtig arbejder, der scorede på akkorderne, eller ved at gå ind i organisationsarbejdet. Af en eller anden grund var

det sjældent de samme, der valgte begge dele.

Kitlen var en af frynsegoderne. Tobaksarbejdernes fik to om året. Mange havde den på til og fra arbejde. Hvis de boede i nærheden, var det let at stikke i den hjemmefra, selv om der var både baderum og omklædningslokaler på fabrikken. Et andet frynsegode var indkøb med rabat i FDB's butikker og centrallager. Ordningen begyndte vist i begyndelsen af 1960'erne. Mange bestilte da næsten alle deres dagligvarer pr. postordre, de udfyldte en bestilingsliste, og modtog en ugentlig kasse med varerne. Betalingen blev så trukket direkte i lønnen. Det var næsten som at få gaver, hver gang der kom pakke fra centrallageret i Vejen. Ordningen omfattede også møbler og varige forbrugsgoder. Sonja købte gennem årene godt ind på den konto. Turene til FDB's centrallager i Vejen kan bedst sammenlignes med en tur over den dansk/tyske grænse for at gå på indkøb. Det var en fest og foregik som regel i ferier. Når alt var billigere, blev der købt ekstra ind af lækkerier og langtidsholdbare madvarer. En tid efter bugnede det med alskens dåser i køkkenskabene.

Fabrikkens afdelinger var endnu i 1952 næsten rene kvinde- eller mandsafdelinger. Som stripper begyndte Sonja på en stor kvindeafdeling, hvor man naturligvis skulle have tid til at gå med at snakke, udveksle sladder m.m., når man da ikke lyttede til radioen over høretelefonerne. Med radioen var der blot det problem, at man skulle være enige om at lytte til den samme station. Det var et fællesanlæg, der ikke levede plads for individuelle ønsker. Flertallet bestemte. Det kunne give anledning til rivninger. Især om vinteren eller i stormperioder, hvor kuttere på havet var i fare eller forsvundet, var der mange der hellere ville høre kutterbølger i stedet for musik. I timevis lyttede den halve fabrik med over høretelefonerne for

Kvinder i gang med maskinstripning. Foto: Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

at erfare de forsvundne fiskeres skæbne. Sonja talte også om det, når hun var kommet hjem fra arbejde. Hun og de andre gik stærkt op i det. Især en gang, hvor en kutter var forsvundet og man ledte efter besætningen i flere dage og alt håb var ude, da man alligevel fandt fiskerne i live, stod Tobakken på den anden ende. Tobakspigerne græd af glæde og omfavnede hinanden, så rørte var de. Det var en farligt levende radio, selv om kutterbølgerne egentlig slet ikke var bestemt for uvedkommedes ører.

En dag blev Sonja den lille, da hun kom ind på cigarmagerens afdeling om morgenen. Ikke

en eneste hilste og sagde godmorgen, som de ellers plejede. Mændene sad tavse ved bordene og ænsede ikke hendes tilstedeværelse. Sonja sagde godmorgen. Ingen svarede. »Jeg sagde godmorgen!« Stadig ingen svarede. Rasende forlod Sonja afdelingen. Som ved en fælles inspiration havde cigarmagerne fået samme ide: Tavshed. Da Sonja næste morgen kom til afdelingen, var hun stadig fornærmet og undlod at sige godmorgen. Til gengæld blev hun mødt af et kor af cigarmagere med et »God morgen, Sonja! God morgen, Sonja! God morgen, Sonja!« Det ville næsten ingen ende tage. Først forblev hun sur, men så overgav hun sig.

Det gav en god latter. Episoder som disse gjorde stedet til en rigtig god arbejdsplads.

På et stor arbejdsplads med mange mænd og kvinder opstår der uundgåeligt forelskelser og amorøse forbindelser. Således havde en cigarmager fået et godt øje til Sonjas kollega Ella, som arbejdede på etagen nedenunder. Da Sonja kom rundt med tobak, bad han hende engang om at tage et æble med til Ella, hvad hun villigt gjorde. Til gengæld ville hun også for den tjeneste selv have et, hvilket hun fik. Noget for noget. Ella modtog æblet fra kollegaen uden kommentarer, men da Sonja næste gang kom forbi cigarmageren, sagde hun til

ham: »Jeg skal hilse og sige tak fra Ella, men hun vil altså hellere have chokolade«. Chokoladen blev fundet frem; Sonja fik sin andel igen som budbringer og resten fik den intetnende Ella. Senere gik den rette sammenhæng op for Ella, da hun selv fik talt med cigarmageren, og hun var godt gal på Sonja for den historie.

På det store råvarelager på 4. og 5. sal i den kæmpe tårnbygning med små vinduer blev tobaksballerne opbevaret. De var emballeret i flettede bastmætter. Det var en yndet legeplads for både tobaksarbejdere og læredrengene. Hvis man ikke ville passere forkontoret, kunne

Tobaksarbejdere nyder rester og slatter efter at FDB's ledelse har besøgt Tobaksfabrikken ca. 1960. Det er Sonja yderst t.h. Foto: Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

man kun komme op på 4. og 5. sal med elevator. Var den blokeret mellem to etager kunne man vide sig sikker på ikke at blive overrasket, mens man legede salt og lignende og sprang rundt på og mellem tobakskuglerne. Eller man dyrkede tobakskæresten deroppe.

Sonja delte på et tidspunkt pult med arbejdsmand Madsen. Han var lidt af en snob, der gang på gang fortalte, at nu skulle han være til selskab sammen med den og den fiskeskipper, den grosserer el. lign. om aftenen osv. Det regnedes for fine folk i Esbjerg på den tid. For at være lidt servil spurgte han så en dag efter sin egen palaver: »Hvad laver din mand egentlig, Sonja?« Hvortil svaret kom snert: »Han er det samme som dig, Madsen: Arbejdsmand!« Så blev der ikke talt en tid. Stilheden var larmende. Sonja hørte ikke mere om fine forbindelser og aftenselskaber.

Madsen gemte chokolade til en af pigerne, han var lun på, i den pult, han havde fælles med Sonja. Chokoladen var en af de små opmærksomheder, der skulle tøj pigen op og gøre hende modtagelig for hans charme. Sonja foretog sig imidlertid koldblodigt på chokoladen, da hun så den. Madsen blev rød i hovedet af raseri, da han opdagede svindet og spurgte, hvem der havde spist den? Sonja bekendte troskyldigt, at hun da troede, at chokoladen havde været til hende! Så faldt han ned, så naiv og godtroende kunne hun altså være, kvinder!, men Sonja fik besked på at lade være med at gøre det igen. Det holdt hårdt. En anden gang snuppede hun et æble op af hans bukselomme og tog straks en bid. Hvad var der at stille op overfor den slags aggressive kvindemennesker? På en gang naiv og fræk. Æblet var tabt for den, det var tiltænkt. Madsen var kort og godt uheldig med en kollega som Sonja.

I det hele taget var han vist lidt forfulgt af ikke helt tilfældige uheld. Han gik således hen

og blev lukket inde med råtobakken på en aldrig opklaret måde. Døren til råtobaklageret kunne kun åbnes udefra og en eller anden havde lukket den til, mens Madsen var derinde. En halv time bankede han som en gal løs på den svære dør med en kost for at blive lukket ud. Tilsyneladende var der ingen, der hørte det. Døren isolerede godt. Da den ophidsede mand omsider blev sluppet ud, var alle børster røget af kosten. Sonja hulkede af grin, da hun så det. Madsen blev endnu mere rødglødende, men der var ingen at lade raseriet gå ud over.

Tobaksmesteren

Tobaksmester William Backs var anden generation som mester på Tobakken. Hans far, Carl Backs, havde været mester på fabrikken fra 1905. Selv var William kommet til fabrikken under første Verdenskrig, da han var 14 år. Både far og søn tilhørte Indre Mission og begge var aktive i søndagsskolen Bethesda i Teglværksgade, hvor tobaksfabrikens og kvarterets børn fik indprentet lidt kristendom og disciplin. Backs'erne var på en måde i hver deres generation magtfulde mænd på både fabrikken og i kvarteret. For, som Sigurd Borch skriver i sine erindringer: »Det betød meget at stå sig godt med mester Backs«. ⁵ Hvilket ville sige, at man var afhængig af dem for at få brød på bordet. De kunne ved ansættelse og afskedigelse få afgørende indflydelse på arbejderfamiliernes vilkår. Så derfor hellere sende børnene i søndagsskole – og så var der fred så længe.

Hermed være ikke antydet, at William Backs småligt udnyttede sin magt. Han kunne se gennem fingre med meget, også nærgående løjer og han veg heller ikke selv tilbage for at vise lune og humor. En dag kom han, der var en temmelig trind mand på sine ældre dage, således hen til Sonja og sagde advarende: »I dag skal jeg passe på med ikke at komme til at

grine«. Sonja så spørgende på ham. »Jeg har fået kål!« Så blev der grinet med hvad deraf fulgte af fyrværkeri. Backs boede i Teglværks-gade og havde en stor, livlig børneflokk, som nok kunne holde forældrene i gang efter arbejdstid.

Gang på gang foranstaltede Backs indsamlinger på Tobakken til fordel for Indre Mission, ligesom han i kraft af sin stilling kunne holde konkurrerende organisationer ude fra fabrikken. Således nægtede han Frelsens Hær adgang til at foretage indsamlinger. Direktøren blandede sig ikke i dette. Sonja lod sig ikke skrive på Backs' indsamlingsliste, så han kunne trække pengene direkte på lønningsdagen. Det var en udnyttelse af hans stilling, som hun ikke rigtig brød sig om. Det accepterede han. Andre tobaksarbejdere støttede på den måde Missionen for at holde et godt forhold til mester Backs i håb om, at det kunne være en slags arbejdsforsikring. Dog tyder intet på, at han favoriserede bidragyderne ved midlertidige afskedigelser eller genansættelser.

Backs var meget sjældent syg eller i det hele taget væk fra sin afdeling. Det var før den tid, hvor mellemlederes tid blev brugt på lige dele møder og kursusvirksomhed. Når han for en gangs skyld var væk, var det en sand festdag for arbejderne, ja de opførte sig som en skoleklasse, hvor læreren er fraværende, og vikaren ikke kommer. Da kunne Sonja spille mester på Backs' kontor og kalde Klara ind med dyb stemme. Her skal det indføres, at kontoret var et glasbur i midten af et stort lokale og gav udsigt til de arbejdende på begge sider. Derfor kunne alle følge med i, hvad der foregik. Klara kom ind og hang over skrivebordet med sine bryster godt skudt frem i kitlen, som en kollega, Ella, plejede at gøre det. Alle var klar over, hvem der blev parodieret. Mester Sonja lod sig heller ikke slå ud af at kigge dybt i kavalergan-

gen. Hun havde det lige så lidt som Backs med at blive svimmel. Der blev i det hele taget taget på daglige rutiner og den enkeltes små eller store særheder ved sådanne lejligheder. Det måtte man kunne klare med et smil – eller finde en anden arbejdsplads.

Meget blev der ikke bestilt en sådan dag. Det siger sig selv. Da Backs vendte tilbage næste morgen, blev han ganske uskyldig spurgt, hvornår han skulle have fri igen? En rørende interesse for hans person fra medarbejdernes side. Hvorfor fik han naturligvis ikke at vide, men arbejderne havde gerne samlet ind og betalt ham for en fridag igen, så de kunne få en ny festdag ud af det.

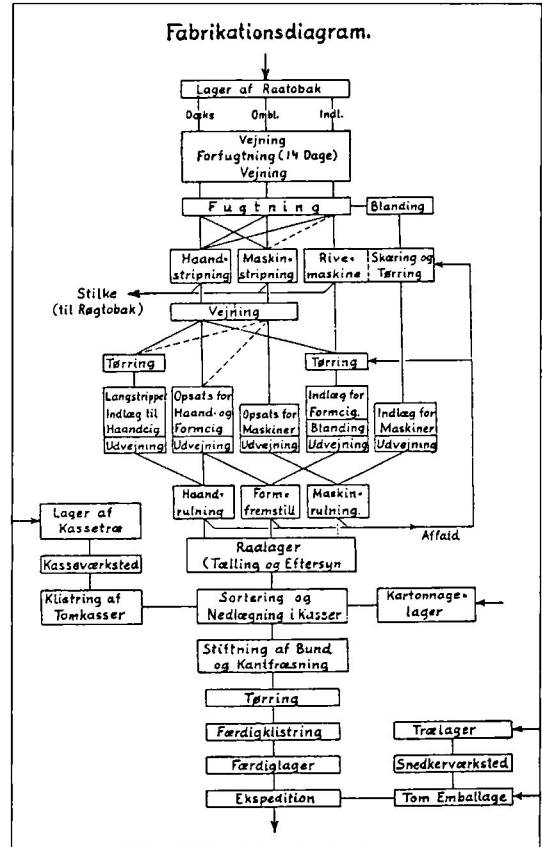
Der var naturligvis både en del smålighed og lejlighedsvis en himmelråbende naivitet på en så stor arbejdsplads, det kunne ikke undgås. Et eksempel. Efter en sommerferie kom Sonja tilbage på arbejde i nye træsko. Tilfældet ville, at kollegaen Vera, som hun dengang vejede tobak sammen med, havde købt et par træsko akkurat magen til. Det blev straks kommenteret af et par kolleger: »I har fået nye træsko!« Ja tænk. En djævel for i Sonja og hun sagde: »Ja, dem har vi fået af direktøren selv«. Nyheden bredte sig hastigt på afdelingen og skabte en vis utilfredshed over denne favorisering og forskelsbehandling af arbejderne. Den slags særlige frysegoder var der ikke kutyme for på fabrikken. Hvad var nu det for noget? Fagforeningen burde tage sig af sagen. Den ordveksling om træskoene var nok til, at der blevet klaget til direktør Kragh-Müller over vejernes særlige fordele. Han forstod først ikke en lyd af det hele, da Samarbejdsudvalget præsenterede ham for træskosagen. Han måtte have de nærmere enkeltheder oplyst. Den famøse ordveksling blev refereret. Så forstod han det hele. Helt og aldeles. Det påfølgende dementi af favorisering gennem særlig træskotildeling svale-

de gemytterne grundigt af for en tid. De emsige tog sig ret tåbelige ud. Sonja fik sig en rigtig spas, der ikke blev mindre, da hun hørte om mødet med direktøren. For hende selv fik det ingen konsekvenser. Direktøren kendte sine piger, så Sonja blev ikke kaldt ind til nogen samtale eller reprimande. Det kunne sagen ikke bære. I stedet kunne direktør Kragh-Müller kun hovedrystende sige: »Sonja! Sonja!«, da han næste gang passerede hende. Om det kunne have været afskedsgrund? Nej. Der var tilstrækkeligt højt til loftet på fabrikken til den slags, selv om smalsporethed og misundelse trivedes lige så godt.

Organisationskvinde

I et år var Sonja medlem af lokalbestyrelsen i Tobaksarbejderforbundet i Esbjerg, men ønskede derefter ikke at fortsætte. Møderne gik med al for megen uvedkommende snak, rene bagateller som kunne være ordnet administrativt, mens vigtigere fælles vedtagelser tit ikke blev ført ud i livet, når de fleste af dem, der havde stået bag, siden løb fra det. Det var Sonjas erfaring. Ved en gennemgang af forhandlingsprotokollerne er jeg tilbøjelig til at give hende ret. Det var mest petitesser, det drejede sig om. De betydende beslutninger, også om banale arbejdsforhold, blev truffet andre steder højere oppe i fabrikkens hierarki.

Sonja var tillidskvinde i ca. tre år, men opgav også dette i frustration over, at det var helt betydningsløst. »Som at slå i en dyne« har hun betegnet arbejdet både i bestyrelsen og som tillidskvinde, og det skyldtes vel at mærke arbejderne og ikke ledelsen. De fleste tobaksarbejdere turde ikke stå ved deres krav og klager, når det kom til et direkte møde med eller en konfrontation med fabrikkens ledelsen. De bøjede af, var mere tilbøjelige til at vige end deres mandlige kolleger. Det gjorde tillidshver-

Fabrikationsdiagram. Foto: Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

vet ret utåleligt, når man arbejderne imellem først havde diskuteret sig frem til enighed om kravene, og opbakningen så påfølgende smuldrede. Det føltes som at blive røvendt af sine egne. De situationer blev Sonja ked af at stå model til og nøjedes derfor med i mange år at sidde i fabrikkens samarbejdsudvalg. Det gav i det mindste nogle informationer, som hun ellers ikke ville have fået.

Grundlæggende spillede det givetvis ind, at

Sonja ikke besad den særlige organisationsmentalitet, der er en nødvendig del af den tunge ballast, når man vil blive siddende i eller videre i apparatet. Det var ikke et mål i sig selv for hende at repræsentere kollegerne. Det var sagerne og ikke status, hun brændte for, og hun havde slet ikke den nødvendige tålmodighed. Der var til gengæld mange andre, der gerne blot ville sidde i apparatet og derved føle sig som en del af den store socialdemokratiske bevægelse ude i byen.

Ved særlige lejligheder, f.eks. når tobaksarbejderne skulle sluge kameler i forbindelse med lønforhandlinger, kom der besøg fra Tobaksarbejderforbundets ledelse i København. Engang var en sådan deputation på Tobakken med en lille københavnsk, meget talende mand i spidsen. Han talte godt for den nye lønftale på afdelingerne og sagde bl.a., at der i princippet var tale om et fremskridt. Efterhånden som enkelthederne om aftalen i løbet af dagen sivede ud, var det svært at se nogle fremskridt. Ved et fællesmøde på fabrikken næste dag kunne Sonja derfor ikke dy sig for at stå op og efterligne københavnerens formuleringer og talemåde for at konstatere, at det i princippet var svært at se, at der var tale om noget fremskridt. Indlægget blev hilst af et latterbrøl, kun fagforeningsfolkene morede sig ikke, men de opgav videre polemik overfor den i øjeblikket herskende stemning og hastede til elevatoren. De måtte trøste sig med, at Sonja nok var en enlig kommunistisk provokatør. Det forsikrede de lokale fagforeningsrepræsentanter dem i hvert fald om. Også dengang kunne det være svært at repræsentere arbejderne. De forstod ikke altid, at alt blev aftalt for dem til deres eget bedste.

Tobakken var socialdemokratisk domineret. Især tidligere havde det været en bastion for partiet, da der var mange cigarmagere. Blandt

denne faglærte gruppe var der tradition for støtte til Socialdemokratiet. Før Anden Verdenskrig blev der rekrutteret flere socialdemokratiske byrådsmedlemmer på Tobakken. Ligeledes var det sikkert, at et stort flertal i Tobaksarbejderforbundets Esbjergafdeling stod bag den økonomiske støtte, som årligt blev givet til partiet. En post som afdelingsformand i tobaksarbejderforbundet kunne også være springbræt til en fastere stilling i kommunalt regi, når borgmesteren var socialdemokrat. Bevægelsen har altid søgt at belønne sine mest trofaste støtter, gerne med stillinger betalt af det offentlige.

Efter Anden Verdenskrig var der tale om en vis stagnation for partiet på fabrikken. Cigarmagerens antal reduceredes efterhånden drastisk og ufaglærte kvinder afløste dem. Kvinderne kunne ikke med samme sikkerhed regnes for støtter af partiet. De var beklageligvis mere politisk uberegnelige – set fra bevægelsens synspunkt. Naturligvis blev det formuleret anderledes dengang.

I de seneste år havde Sonja Bent Waldeier som mester. Han var uddannet som cigarmager på fabrikken i begyndelsen af 1950'erne, men havde som sin bror Peter derpå søgt til de københavnske tobaksfabrikker for at få arbejde. Efter en årrække på forskellige fabrikker, senest i Fredericia, vendte han o.1965 tilbage til Tobakken i Esbjerg. Han og Sonja var næsten jævnaldrende og kom godt ud af det sammen. Han var ikke typen, der ville sætte sin autoritet som mester igennem, men klare problemerne med venlighed og forhandling. Han var på højde med sin tid. Selv havde han svært ved at møde til tiden om morgenen, hvad arbejderne ikke kunne undgå at bemærke. Han kunne også være kommet så sent hjemmefra, at han ikke var blevet barberet. Derfor havde han en barbermaskine i en skuffe på

kontoret. Forbipasserende kunne komme ud for at se mesteren i gang med morgenbarberingen. Det gav et anslag for omgangsformerne. Waldeier betragtede sig som værende blandt ligestillede.

Hans speciale var indkøb af råtabak, en meget betydningsfuld opgave. Produktionens kvalitet afhang af gode indkøb. Mindst en gang om året var han sammen med direktøren i udlandet for at købe ind.

Tobakken var en udtalt familiearbejdsplads. Ansatte fik familie og venner beskæftiget, når der skulle bruges nye folk. Der var adskillige tobaksfamilier på fabrikken, hvor op til tre generationer var i arbejde på en gang. Sonja havde også den oplevelse at arbejde side om side med familiemedlemmer. Både svigerinden Kirsten og søsteren Tutti var ansat en kortere overgang. Tutti holdt op med nedladende ord om »denne hønsegård«, som ikke levede op til hendes åndelige stade.

Bent Waldeier fandt sin kone Ingrid på fabrikken. Ingrid var gennem hele turen som den helt unge pige, der kom lige fra Rørkjær Skole og skulle klare voksenlivet på arbejdspladsen. Hun blev ikke sparet, så snart kollegerne fik færten af, at hun var en lille uskyldighed. Det hørte med til at begå sig på Tobakken, at man kunne tage et drilleri, men det kunne være hårdt for en del af de helt unge nyansatte. Der var meget at lære, og var man blød, blev det bløde punkt hurtigt og skånselsløst afsløret. Nogle holdt op igen på den konto. Andre kunne ikke klare den gennemtrængende tobakslugt. Lugten sad i kitlen, håret, huden. De fleste skiftede i garderoben fra dagligtøj til kitlen. Så undgik man at få tobakslugten med hjem. Baderum stod til disposition, og blev udnyttet meget af dem, der ikke selv havde bad derhjemme. Dem var der mange af i bydelen Klatterup.

Hver uge var det tilladt pigerne ved maski-

nerne at tage et bestemt antal cigarer eller cerutter med hjem, vistnok 50. Det skulle være nok til det personlige forbrug, hvis man ikke var storryger – men det var der tilsyneladende en del, der var. Altså tog man flere end tilladt. Fra ledelsens side var ceruttildelingen et forsøg på at komme det illegale svind til livs, men det er et spørgsmål, om det ikke virkede modsat hos nogle. Let kunne man tage en ekstra pakke med. Pakken anbragtes blot under et toiletbesøg i det aflåsede skab, som alle ansatte havde til deres tøj og taske. Tog man ekstra med, kunne man ikke blot dække sit eget forbrug, men også mandens og måske nogle venners. Skridtet til salg af de stjalne tobaksvarer var ikke langt, og en del tog det. De forsynede så hver uge venner og bekendte eller sågar enkelte tobakshandlere med røgvarer til specialpris – for betalt blev der selvfølgelig. Det var også en oplagt gave, når anledningen bød sig.

Nogle fyldte dagligt deres skab og fjernede i løbet af ugen måske 500 eller 1000 cerutter med videresalg for øje. Ledelsen var ikke uvidende om svindet, det var måleligt, og af og til blev en kvinde taget på fersk gerning, men det var sjældent, og der var ikke rutineundersøgelse af skabene. Den holdning havde man ikke på arbejdspladsen, selv om der nok havde været nogle forholdsregler nødvendige. Blev en af de grove tyve afsløret, var sanktionen øjeblikkelig afskedigelse.

Sonja har ofte sagt, at kunne de bare lade være med det omfattende tyveri på fabrikken, skulle den såmænd nok have givet overskud, ikke mindst hvis også der i Brugsens egne butikker blev gjort noget for at sælge Brugsens egne tobaksmærker. Det skortede det efter hendes mening på. Hvad hjalp det at sætte nye tobaksmærker i produktion, hvis ikke de blev markedsført af personalet i butikkerne frem for konkurrenternes. Sin opfattelse fik Sonja

	Kvinder Heraf m. natarb.		Mænd Heraf m. natarb.		I alt
0-999	8		2		10
1.000-1.999	8		3		11
2.000-2.999	27	7	7		34
3.000-3.999	20	2	2		22
4.000-4.999	17	3	4	1	21
5.000-5.999	53	12	1		54
6.000-6.999	89	2	6		95
7.000-7.999	18	2	9		27
8.000-8.999	1		33	6	34
9.000-9.999	2	1	26	1	28
10.000-10.999	1	1	23		24
11.000-11.999	1	1	8		9
12.000-12.999			2		2
13.000-13.999			1		1
14.000-14.999					
15.000-15.999					
	245		127		372
Natarbejde alene	Kvinder		Mænd		I alt
0-999	3				3
1.000-1.999	6				6
2.000-2.999	7		1		8
3.000-3.999	9				9
4.000-4.999	2				2
5.000-5.999	6				6
6.000-6.999	15				15
7.000-7.999	1		1		2
8.000-8.999	4				4
9.000-9.999			8		8
10.000-10.999			3		3
11.000-11.999			1		1
12.000-12.999			1		1
13.000-13.999			2		2
14.000-14.999					
15.000-15.999					
	53		17		70

Lønstrukturen på Tobaksfabrikken 1953. Af de 372 medarbejdere var to trediedele kvinder. Det var først og fremmest kvinderne, der havde natarbejde (53 ud af 70), mens det var mændene, der tjente mest. De vejede tungest i gruppen af dem, der tjente 8000 kr. eller mere. Oversigten er udarbejdet på grundlag af fabrikkens lønningsbøger i Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

fra de brugser, hvor hun selv handlede. Noget er der måske om det. I Brugsens butikker var det omsætningen, der talte, og ikke om omsætningen kom fra egne fabrikker. En del ekspedienter har sikkert heller ikke kunnet se forskel på, om de solgte FDB's eller andre firmaers mærker. Endelig er netop tobak en mærkevare; man forbruger et bestemt mærke, når man først er kommet ind i vanen, så viger man ikke fra det.

Skandinavisk Tobakskompagni kørte i en lang årrække et reklameslogan, der lød: »Jeg er også gået over til Prince«. Og det var der faktisk mange, som gjorde i 1960'erne. Det vil sige, at forbruget af cigarer og cerutter faldt betydeligt til fordel for Prince og andre cigaretmærker. Her var den faktor frem for nogen, der skulle underminere grundlaget for FDB's Tobaksfabrik. Cigaretter var noget nær det eneste tobaksprodukt, som fabrikken ikke producerede.

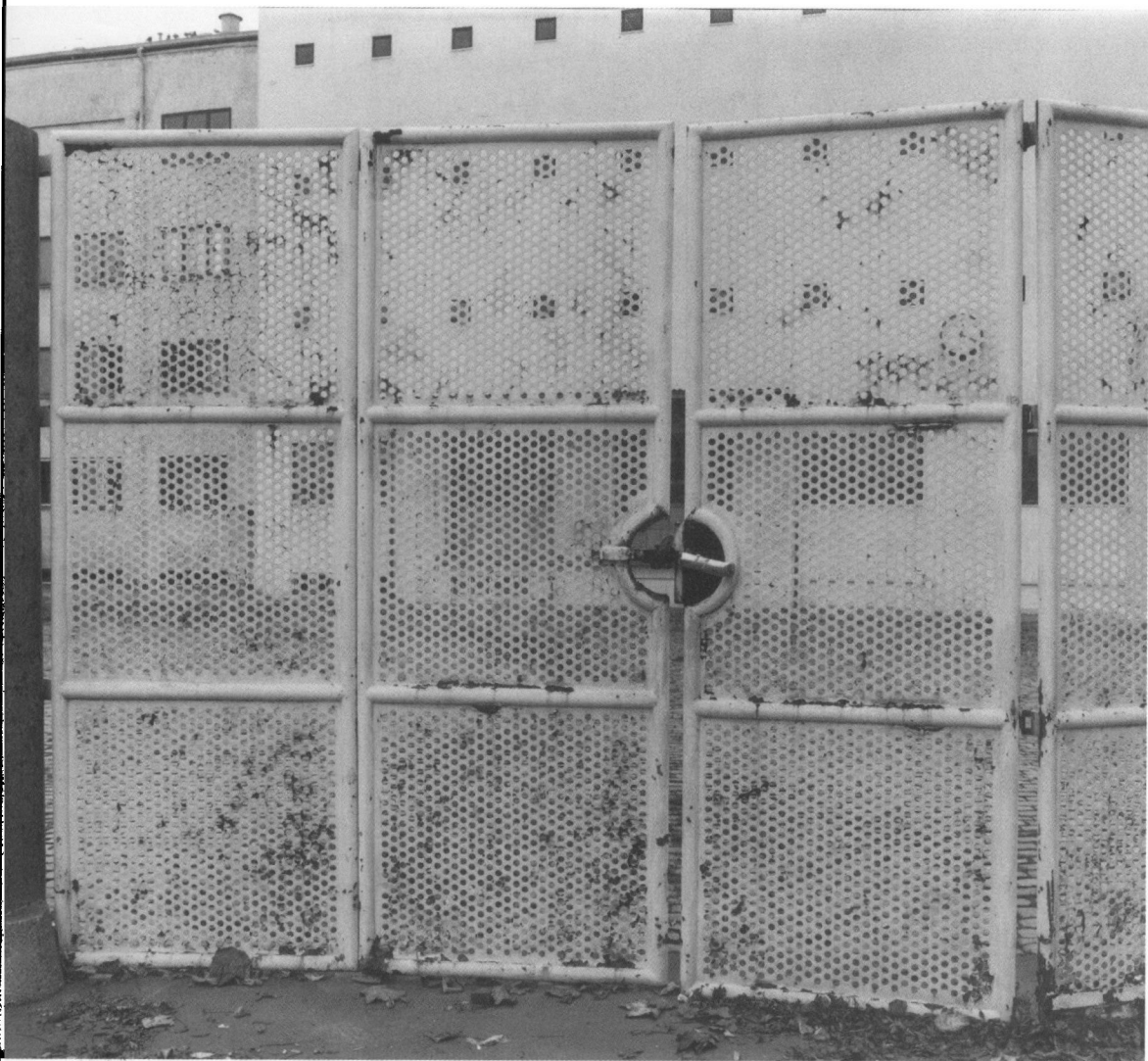
Rationaliseringer og tidsstudier blev hen i 1950'erne en permanent del af arbejdsdagen på fabrikken. Flere og flere funktioner blev mekaniseret og cigarmagerne røg efterhånden helt ud. Tobaksarbejderforbundet støttede denne udvikling helt og fuldt. Det ville give medlemmerne mere i lønningsposen. At det så samtidig gav færre jobs, erstattede faglærte med ufaglærte og gav langt ringere arbejdsmiljø, var en lidt mere langsigtet betragtning, som forbundet ikke tog sig videre af. Mens man kan sige, at rationaliseringer og mekanisering var nødvendig for at klare sig i konkurrencen, var det ikke samtidig alt om at gøre at lukke øjnene for, at tempoet, støjen, arbejdstillingerne og det sociale miljø blev afgørende forringet. Der skulle være sat ind umiddelbart. Det kostede nu arbejdernes helbred og trivsel. Det vil være for kynisk at sige, at de blev betalt for det, for de blev slet ikke spurgt, om de ville være med. Mester Backs kunne på sine gamle dage bekla-

ge den udvikling der indebar, at kun yngre kvinder i nogle år ville kunne klare det force-rede arbejde, hvor høreværn og støvmasker så ud til at skulle blive standardudstyr.

Udviklingen berørte også Sonja. Ud over at nedsætte hendes høreelse betydeligt og varigt, måtte hun også skifte arbejdsfunktion flere gange. Vejningen i den hidtidige form blev opgivet, og hun kom til fugtafdelingen. Den blev så lukket, og hun måtte flytte til råvarelageret, hvor hun kiggede cerutter efter og talte dem op. Også den afdeling blev lukket, og hun kom til sidst til pakkeafdelingen. Her kom hun til at stå ved en maskine hele dagen, lige som da hun for mere end 20 år siden var startet på Tobakken. Ganske vist var det ikke den samme maskine hver dag, det afhang af, hvilket cerutmærke, der skulle produceres, men det var et ensformigt arbejde, og det mest åndsforladte hun havde haft på fabrikken. Det støjede også meget.

Arbejdspladsen var fra 1960'erne i stadig forandring. Maskiner blev skiftet ud, nye anskaffet, produktionen blev lagt om, produkter blev opgivet, nye cigarillosmærker indført, eksperimenter gennemført. Fabrikken var i sin konstruktion velegnet til omlægninger. Betonkonstruktionen var en skal omkring etager, hvor løse træskillevægge let lod sig flytte. Der blev lavet meget om, men det var ikke til at skjule, at arbejderne fik bedre og bedre plads. Der blev nemlig færre og færre ansatte. I 1976 nåede de under 100.

Sonjas mand Børge, havde i mellemtiden skiftet arbejde og havde etableret sig med en pølsevogn på Museumspladsen, og havde der brug for hendes hjælp både omkring frokosttid og i den sene eftermiddag, og derfor blev hendes arbejdsdag stærkt forlænget. I frokostpausen fra 12 til 12.30 spænedes hun op på Museumspladsen til fods eller på cykel for at

Tobaksfabrikkens port har lukket sig for sidste gang bag arbejderne i 1981. Foto: Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

være med der, og umiddelbart efter klokken 16 gik turen derop igen, oftest helt frem til klokken 19, måske afbrudt af en halv times pause i

Ingemanns Allé, hvor hun forberedte mad eller købte ind på vejen. Det var et alt for hårdt presset arbejdsliv. Også fordi lørdagen i årevis

gik med, hvor andre havde fået lørdagsfri. Utroligt nok fik hun tid til fuld omsorg for familien og forsømte aldrig at skrive ugentlige breve, selv om det skulle gøres siddende på en taburet i et lille rum på Museumspladsen. Når jeg var på besøg i Esbjerg forsømte jeg ikke at hente og bringe hende mellem arbejdsstederne for at spare hende nogle skridt. Når jeg holdt og ventede ved Tobakkens port, tænkte jeg ofte på, hvor mange gange jeg tidligere havde ventet der. På en mor, der altid havde tid til mig, selv om hun kom lige fra en lang arbejdsdag lugtende af tobak, altid glad ved gensynet.

Sonja var moden til at komme fra Tobakken hen i 1970'erne og gav efter for Børges pres for, at hun i stedet arbejdede udelukkende sammen med ham. Da hun på Tobakken meddelte, at hun ville holde op, blev hun tilbudt et andet arbejde, hvis hun ville blive. Det var direktørens eget tilbud. Han var efterhånden kommet til at kende sin stab meget bedre i takt med, at den skrumpede ind. Nej, nu skulle det være. Hun nåede lige at holde sit 25 års jubilæum på fabrikken. Direktøren mødte som vanligt ved jubilæer selv op for at sige et par ord. I den anledning modtog hun mange rosende ord for hurtigt og effektivt arbejde. I december 1977 gik hun ud af porten i Fynsgade for allersidste gang. Hun har tit talt om det altsammen siden, hver gang med stor varme. Tobakken gav hende mere end end lønnen, men krævede også mere end hendes arbejdskraft. Fabrikken tog helbredet med. For hende og alle de andre tobakskvinder.

Sonja kunne ikke vide, at alle hendes tidligere kolleger kom til at følge hende i august 1981, da fabrikken lukkede helt. Skandinavisk Tobakskompagni overtog fabrikken, og arbejdspladserne forsvandt til andre byer.

Det var ikke en sejr for bevægelsen. Sejrene

lå mange år tilbage, ja før Sonjas arbejdsliv begyndte. Den havde selv banet vejen for den udvikling. Arbejderne betalte prisen for den førte politik med det, de havde at give, nemlig deres arbejde og deres helbred. Sonja er af og til løbet på eller har opsøgt gamle arbejdskammerater. Ældre udslidte kvinder med den samme type arbejdsskader som Sonja, og de har sammen – ved at råbe til hinanden – opfrisket minder fra dengang, der var lys på Tobakken døgnet rundt, og mangen en leifig skralle fandt et levebrød der.

Det var beretningen fra og om en enkelt tobaksarbejderske. Mon den i princippet er enslydende med alle andre tobaksarbejderskers historie, bortset fra private forhold? Jeg tror det ikke. Arbejdererindringernes værdi ligger i deres sammensathed og individualitet, ikke i at arbejderne er tilstrækkeligt videnskabeligt placeret med en bestemt arbejdsfunktion, og at principperne derefter med arbejderkategorierne fastlagt kan tage over. Arbejdsfunktionen definerer dem ikke alene eller mere end alle andre mennesker. Arbejdere har i lige så høj grad krav på et navn som arbejderhistorikeren eller en tilfældig statsminister.

Noter

1. Jørgen Burchardt: Fabrikken som classesystem. Overvejelser ved dokumentation af arbejdslivet. Nord Nytt 3, 1979, s. 50. Her er aftrykt et udkast til spørgeliste om arbejdsforhold (s. 55-57), som man kan læse og få et billigt grin af. Hvad med en ubehjælpssomhed som "Var der forskelligheder mellem forskellige arbejdsgrupper". Der er mere af samme skuffe og så »De«-formen, som signalerer spørgerens afstand til disse arbejderobjekter, samt at han aldrig har sat sine ben på en arbejdsplads.
2. Om tobakken John T. Lauridsen: »Tobakken« i Esbjerg 1896-1981. Erhvervshistorisk Årbog 42, 1992, s. 7-60 med korrektioner i forhold til afsnittet i bogen om Klatterup.

3. Vejernes arbejde er ikke beskrevet i den foreliggende danske tobakslitteratur.
4. Esbjerg Byhistoriske Arkiv, Virksomheds- og erhvervsarkiver, FDB's Tobaksfabrik: Lønningsregnskaber 1931-1936 og 1937-1953.
5. Sigurd Borch: En Esbjergdreng fortæller – om løse typer og aviser, 1986, nr. 14.

John T. Lauridsen. Født 1951. Det Kongelige Bibliotek, Postboks 2149, 1016 København K. Forskningschef, dr. phil. Har bl.a. skrevet bogen Klatterup – et arbejderkvarter i Esbjerg 1890 – 1990. Esbjerg 1992, og Oscar Bruun, Læge i pionertidens Esbjerg 1996, samt artikler i Fra Ribe Amt 1993, 1994, 2000 og 2001.